

İslami İlimler Dergisi
The Journal of Islamic Sciences
مجلة العلوم الإسلامية

İMAM ŞAFİİ'NİN ŞİİRLERİNDE KUR'AN'DAN İKTİBAS

QUOTATION FROM THE QUR'AN IN IMAM SHAFİİ'S POEMS

Mustafa KESKİN

Doç. Dr.; Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belagati; ORCID ID: 0000-0002-8508-3479; e-mail: mustafakeskinhoca@hotmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Dili / Article Language: Türkçe / Turkish

Geliş Tarihi / Received: 8 Temmuz 2022 / 8 July 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 20 Şubat 2023 / 20 February 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Bahar 2023 / Spring 2023

Cilt / Volume: 18, **Sayı / Issue:** 1

Plagiarism / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

<https://dergipark.org.tr/pub/islamiilimler>

Öz

Toplumsal kültürün ana unsurlarından biri olan din, insanları etkilemesi bakımından diğer sosyolojik unsurlardan daha büyük bir öneme sahiptir olmuştur. Bu kapsamda İslam kültür tarihinde toplumsal ilişkiler ve ahlaki değerleri konu edinen edebi eserlerde, kutsal metinlere başvurularak insanlar etkilenmeye çalışılmıştır. Bu noktada başta Arap edebiyatı alanında çalışmalar yapan edebiyatçılar olmak üzere birçok ilim erbabı Kur'an'dan faydalanmaya gayret etmişlerdir. Söz gelimi farklı münasebetlerle dile getirdiği şiirlerde birçok edebi sanat uygulamalarını ortaya koyan İmam Şafii de Kur'an'dan iktibas sanatına başvurmuş önemli simalardan biridir. Hicrî II. asırda Arap edebiyatı alanında önemli bir yere sahip olan İmam Şafii'nin şiirlerindeki Kur'an'dan iktibas konusunu merkeze alan bu çalışma, ilgili şiirlerdeki bedi ilminin *muhassinat-ı lafzî* sanatları arasında yer alan Kur'an'dan İktibas sanatına dairdir. Böylece makalede önce büyük müctehid eş-Şafii'nin hayatına ilişkin kısa bir girişle başlanmış, iktibas kavramının lügat ve ıstılah anlamı verilerek kısımları ve Arap edebiyatındaki öneminin açıklanmasıyla devam edilmiştir. Daha sonra İmam Şafii'nin şiirlerinde söz konusu edebi sanat tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda eş-Şafii'nin şiirlerinde Kur'an'dan iktibasların yapıldığı kısımlar tespit edilmiştir. Bu çerçevede iktibasın yer aldığı şiirlerden örnekler verilerek bu iktibasların hangi sure ve ayetlerden yapıldığı belirlenmiş ve söz konusu beyitlerin işaret ettiği anlamlar ortaya konulmaya gayret edilmiştir. Bununla beraber Şafii şiirlerinde iktibas ile bağlantılı "*akd ve telmih*" gibi bazı edebi sanatlara da başvurulduğu ve bu sanatların icra edildiği beyitlerden de örnekler verilerek izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bedî, Kur'an, Şafii, şiiri, İktibas, Akd, Telmih,

Abstract

Religion, one of the main elements of social culture, has a greater importance than other sociological elements in terms of affecting people. In this context, it has been tried to influence people by referring to sacred texts in literary works that deal with social relations and moral values in the history of Islamic culture. In this respect, many scholars, especially those who work in the field of Arabic literature, have tried to benefit from the Qur'an. Imam Shafii, who revealed many literary art practices with his poems on different occasions, is one of the important figures who applied to the art of quoting from the Qur'an. This study, which focuses on the subject of quotation from the Qur'an in Shafii poems, is about the art of Quoting from the Qur'an, which is among the *muhassinat-i lafzî* arts of the science of *bedi*, which takes place in the poems of Imam Shafii, who has an important place in the Arabic literature of the 2nd century hijri. The article started with a short introduction to Shafii's life and continued with the explanation of how much the concept of quotation was divided by giving the meaning of lexicon and terminology and its importance in Arabic literature. Later, the literary art in question in Imam Shafii's poems was tried to be determined. In this context, the places where quotations from the Qur'an were made in Shafii's poems were determined. By giving examples from the poems in which the quotation is included, it has been determined from which suras and verses these quotations are made, and the meanings of the couplets in question have been tried to be revealed. In addition, it has been determined that some literary arts such as "*akd and reference*" related to quotations are also used in Shafii poems, and it has been tried to be explained by giving examples from the couplets in which these arts are performed.

Keywords: Bedî, Qur'an, Şafii poem, Quotation, Akd, Reference,

Giriş

Canlı varlıklar arasında insan, yaratılışı itibarıyla olguları merak eden, gözlem yapan, kendisi veya başkaları tarafından yapılan deneyimleri analitik bir bakışla değerlendiren ve bundan sonuçlar çıkaran bir varlıktır. O, bizzat yaşadığı veya etrafında gözlemlediği olguları, sebep ve sonuçları ilişkisi çerçevesinde genelleyici bir bakış açısıyla anlamlandırma yatkın bir yapıdadır. Özetle insanın, yaşam serüveni boyunca, kâinattaki varlığın, olayların ve varlığın hakikatine ilişkin elde ettiği; deneyim, tefekkür, gözlem ve tahmin kaynaklı anlamlı ve değerli bilgileri, hikmet kavramının kapsamına girmektedir.

Tarihin derinliklerinden günümüze intikal eden inanışların ve kültürlerin rafine bilgi birikiminin mahsulü olan hikmetli sözler, farklı toplumlarda bilge, kanaat önderi veya edebiyatçılar tarafından atasözleri, vecizeler ve şiirler biçiminde ifade kalıplarına dökülerek insanlarla paylaşılmış ve onların hayat serüvenlerinde yollarını aydınlatmaya vesile olmuştur.

Arap Edebiyatı tarihinde büyük bir konuma sahip şiirler, gerek İslam öncesi dönemde gerekse İslami dönemde önemini korumuştur. Bu çerçevede Cahiliye şiirlerinden muallakalar başta olmak üzere, İslami dönemde toplumda rol model konumunda olan kanaat önderi ve aynı zamanda büyük bir müctehid olan İmam Şafii gibi şahsiyetlerin şiirleri, ferdi ve içtimai meseleler çerçevesinde ortaya koyduğu ilke ve prensipler açısından özellikle birçok kişinin dikkatini çekerek esin kaynağı olmuştur. Şifahi kültürün egemen olduğu şiirin sadece edebî bir ürün olmadığını içerdiği birtakım hikmetli sözler ve rafine bilgiler vasıtasıyla sosyal ve ahlakî normlar belirlediğini ve bir nevi şifahi kurallar ortaya koymakla topluma yön vererek toplumsal değerleri canlı tuttuğu ifade edilmiştir. Bu anlamda şiirlerinde hikmet içerikli beyitlere yer vererek topluma rehberlik eden önemli şahsiyetlerden birinin de İmam Şafii olduğunu söylemek mümkündür. Derin ilmi birikimini ve tecrübeli yaşamının bilgeliğini şiirlerine ustaca yansıtan ve yer verdiği çok sayıda hikmet içerikli beyitiyle yaşadığı topluma ve gelecek nesillere yön veren büyük müctehid/imam /eş-Şafii, önemli bir ansiklopedik şahsiyet olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışmada İmam Şafii'nin şiir divanı, şekil ve muhteva olarak ele alındıktan sonra Kur'an'dan iktibas içerikli beyitler müstakil olarak değerlendirilmiştir. Böylece bu çalışma neticesinde İslam tarihinde önemli bir yere sahip olan bilge bir şahsiyetin, anlam ve değer dünyasına, hayata bakışına, yaşam deneyimlerine ve çağlar üstü nitelikteki hikmetli ve değerli sözler hazinesine kapı aralanmaya çalışılacaktır.

1. İmam Şafii'nin Hayatı ve Edebî Kişiliği

Hicri 150 (767) yılında Gazze'de dünyaya gelen İmam Şafii'nin (ö. 204/820) tam adı, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî'dir. Şafii'nin nesli baba tarafından Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmenâf ile birleşmektedir. Annesi Yemen asıllı Ezd kabilesinden Ümmü Habibe Fâtıma'dır. Şeceresinin farklı kuşaklarında yer alan dedelerine nisbeten Kureşî, Muttalibî ve Şâfiî nisbeleriyle anılır. Kendisinden gelen bir rivayette; babasının vefatından sonra henüz iki yaşındayken annesinin onu Mekke'ye götürdüğünü, Orada Kur'ân'ı Kerim'in okumasını öğrenip yedi yaşında Kur'ân'ı ezberlediği nakledilmiştir. Mekke'deki bu temel eğitiminden sonra Arap edebiyatına olan ilgisinden dolayı Benî Hüzeyl kabilesine katılıp bedevi hayatı yaşayarak Onlarda Arap dili edebiyatını öğrenmiştir. Bu kabileden elde ettiği tecrübeyle Arap şiiri, edebiyatı ve tarihine dair geniş malumata sahip olmuştur. Kendisine yapılan telkinler üzerine Mâlik b. Enes'e gitmiş kendisinde el-Muvaţta'ı okuyup ezberlemiştir. Malik b. Enes'in vefatından sonra ilim talebi için sırasıyla Bağdat ve Mısır'a giderek ilmi faaliyetlerde bulunmuştur. Mısır'dan Mekke'ye rihlet eden imam Şafii, Recep ayının ortalarında Mısır'ın Fustât şehrinde vefat etmiştir.¹

İmam Şafii'nin, farklı münasebetlerle dile getirmiş olduğu şiirleri, kendisinin yerini ortaya koymaktadır. Arap edebiyatına ilgi duyan birçok âlimden Şafii'nin edebi kişiliği ve şiirlerine dair birçok övgü nakledilmiştir.² İmam Şafii'nin bu şiirleri vefatından sonra farklı kişiler tarafından tahkik edilerek derlenmiş ve değişik isimlerle divan adı altında yayımlanmıştır. Gerek Arap âleminde gerekse ülkemizde söz konusu şiirlerin birçok akademik çalışmalara konu olması bu şiirlerin edebi değerini ortaya koymaktadır.

Çalışmada Muhammed İbrahim Selim tarafından da taliki yapılarak kaifiyeye göre takdim edilen "*el-Cevheru-Nefis fi Şi'ri'l-İmam Muhammed b. İdris*" birinci baskısı esas alınmıştır. Bu kapsamda Şafii şiirlerinde yer alan bedi sanatlarında iktibas konusu araştırılarak incelenmiştir. Konunun daha iyi anlaşılması için iktibas hakkında bilgi verilerek daha sonra şiirlerde yer alan Kur'ân'dan iktibaslar tespit edilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

1 Bk. Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs b. Münzir er-Râzî, *Âdâbü's Şafii ve Menâkibuhu*, thk. Muhammed b. Ali es-Savmâi, (b.y.: Silsiletu Kurretü'l-Uyûn, ts.) 92-105. Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhaki, *Menâkibü's-Şâfiî*, thk. Seyyid Ahmed Sekar, 1. Basım (Kahire: Dâru't Turâs, 1390/1970), 1/71-104; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-büldân ve Mu'cemü'l-üdebâ'* thk. İhsan Abbas, 1. Basım (Beyrut: Dâru'l-Garb el-İslâmî, 1993), 6/2393-2418; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Tevâli't tesis li Me'âli Muhammed b. İdris*, thk. Ebü'l Feda Abdullah el-Kadî, 1. Basım (Beyrut: Daru'l kutubi'l İlmîyye, 1406-1986), 12-13; Ahmet Tekin, -Lewend Ali, Şâfiî'nin Şiirlerinde Lafzi Güzelleştiren Sanatlar, BÜİFD, sayı: 12, 2018/2, ss. 303.

2 Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 6/2402-2403; Askalânî, *Tevâli't Tesis*, 3.

2. İktibas

Arapçada قَبَسَ maddesinden türetilerek mezid baplarından iftial veznine dönüştürülmüş اِقتَبَسَ / iktibas, sözcüğü mastar kalıbı olup, lugatte, ateş, ateşten bir kor gibi anlamlara gelmektedir. Arap belagatinin ıstılahında ise “*iktibas, nazım veya nesir kelamı kuvvetlendirmek ve süslemek maksadıyla bir âyet-i kerimenin veya bir hadis-i şerifin bir kısmının veya tamamının ayet ve hadis oldukları zikredilmeden alıntı yapılmasıdır.*”³ Başka bir ifadeyle iktibas, kelama estetik manaya da te’kid kazandırılması maksadıyla manzum veya mensur bir metne Kur’ân veya hadisten terkip düzeyinde bir ibareyi maharetle yerleştirmeyi ifade etmektedir. Edebi bir sanat olarak iktibas sanatının terimleşme süreci ise Arap belâgatçısı Hatip el-Kâzvîni (739/1338) ile başlamıştır. Kazvîni iktibasın yukarıda verilen tanımını yaptıktan sonra onunla ilgili olan bazı terimlere de değinmiştir. Kazvîni, bu terimleri tazmîn, hal, ‘akd ve telmîh olarak belirlemiştir.⁴ İktibasla ilgili Şafii şiirinde yer verilen terimlerden ‘akd; *başkasına ait bir nesri (düz yazıyı) iktibas usulünün dışında nazma alınması,*⁵ *telmîh ise; şiirde veya nesirde bilinen bir kıssa, şiir veya deyim işaret edilmesi* şeklinde tanımlanmıştır.⁶

Arap edebiyatı tarihinde şiirlerine anlam derinliği kazandırmak, kelamın çekiciliği ve etkileyiciliğini artırmak amacıyla ayet ve hadislere yer veren birçok şair olmuştur. Şairler bununla toplumu aydınlatmaya, sosyal ilişkileri temellendirmeye ve güzel ahlaka motivasyonu sağlamaya çalışmışlardır.⁷ Sonuç olarak iktibas, bir müellifin, manzum veya mensur olarak kaleme aldığı özgün eserine Kur’ân -ı Kerim veya hadis-i şerifin Arapça metninden anlamlı bir kelime grubunu ahenk bütünlüğü içerisinde tırnaklayarak yerleştirmesi anlamına gelmektedir. Alıntılanan ibarenin tek bir kelime olamayacağı gibi çok uzun bir alıntı da olmamalıdır. Dolayısıyla bir ayetten veya bir hadisten tek bir kelimenin alıntılanması iktibas kapsamına girmemektedir. İktibas sanatında alıntı yapılan ayet ve hadisin lafzında az bir değişiklik yapılması mümkündür.⁸ Kur’an’dan yapılan iktibas için İbnu’r-Rümmânî’nin (ö. 283/896) aşağıda verilen şiiri açıklayıcı bir örnektir.

3 Kazvîni, *el-İzâh*, 312; Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Hevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Muhtasari’l-Me’ânî*, (İstanbul: Üçler Matbaası,1977), 450; Muhammed Ali et-Tehânevî, *Mevsu’atu Keşşâf Istilahâtî’l funûn ve’l Ulûm*, thk. Ali Dehrûc, 1. Basım (Beyrut: Mektebetu Lübnân,1996)2/ 242-243; Muhammed Ahmed Ksım- Muhyeddin Dib, *Ulûmu’l Belaga*, (Trablus: el-Muessesetu’l Hadis li’l-kitab,) 127; Bulut, *el-Belaga el-muyassera*,188; Y. Fatih Akbaş, *Arapça Blagat*,(İstanbul: Cantaş Yayınları, 2017), 177.

4 Kazvîni, *el-İzâh*, 312.

5 Kazvîni, *el-İzâh*, 318; Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhirü’l Belaga*,(Beyrut: el-Mektebetu’l Asriyye, ts.), 341.

6 Kazvîni, *el-İzâh*, 320; Hâşimî, *Cevâhirü’l Belaga*, 42.

7 İlhan Soylu, *XIII-XV. Yüzyıl Divan Şiirinde Ayet Ve Hadis Kullanımı, (İktibas ve Telmih)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Malatya- 2021 *basılmamış yüksek lisans tezi*, 12.

8 Kazvîni, *el-İzâh*, 312; İsmail Durmuş, “İktibas” mad. DİA, 22/52; Ali Bulut, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII (2007), sayı:4 S. 256.

إِنْ كُنْتَ أَرْمَعْتَ عَلَيَّ هَجْرًا مِنْ غَيْرِ جُزْمٍ «فَصَبْرٌ جَمِيلٌ»

وَإِنْ تَبَدَّلْتَ بِنَا غَيْرَنَا «فَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ»

“Hiçbir suç yokken(gereksiz yere) Sen bizi terk etmeye karar vermişsen, “fe-sabrun cemil.” ve bize başkalarını tercih etmişsen, “fe-hasbunallahu ve-ni’melvekil.”⁹

Birinci beyit, Yusuf suresinin *قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ* (Yakub) dedi ki: “Hayır! Nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürükledi. Artık bana düşen, güzel bir sabırdır.”¹⁰ ayetinden iktibas edilmiş, ikinci beyit ise Al-i İmran süresinin *قَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ* “Allah bize yeter, O ne güzel vekildir! dediler.”¹¹ ayetinden iktibas edilmiştir. Görüldüğü gibi şair Kur’an’dan olduğuna dair bir açıklama yapmadan ayetlerin terkiibinden de değişikliğe gitmeden iktibasta bulunmuştur. Böylece kelimasını kuvvetlendirip güzelleştirmiştir.

Arap edebiyatında önemli bir yere sahip olan iktibas sanatı, yukarıda verilen şiirde olduğu gibi İmam Şafii’nin birçok şiirinde de yer almıştır. Şafii’nin yaşadığı dönemin toplumsal ortamı, kişisel konumu, ilmi kariyeri ve Arap edebiyatındaki geniş donanımı, şiirlerinin birçoğunda edebi sanatları gözler önüne sermektedir.

Şafii’nin başvurduğu edebi sanatlardan biri de Arap belagatinin bedi ilmindeki iktibas sanatıdır. Bu çalışmada alfabetik olarak divan haline getirilmiş Şafii şiirlerinde yapılan iktibaslar tespit edilip değerlendirilecektir.

Çalışmada öncelikle, Kur’an’dan iktibasın bulunduğu kafiye’nin genel muhtevasına dair bilgiler verilecek, sonrasında iktibasın kaç beyitte yer aldığı örneklerle zikredilerek değerlendirmeler yapılacaktır.

3. Şafii’nin Şiirleri ve Kur’an

Tabakat kitaplarında daha çok fakih kimliğiyle ön plana çıkmakta olan İmam Şafii, aynı zamanda önemli bir müfessir, Arap dil bilgini ve iyi bir şairdir. Bu konuda Ahmed b. Hanbel (ö. 241 / 855), Şâfiî’nin sözünün, dil / lügat alanında hüccet olarak kabul edildiğini kaydetmiştir.¹² Şafii, şiirlerinde yer verdiği edebi uygulamalar bu görüşü teyit etmektedir.

9 Kazvîni, el-İzâh, 314; Teftâzânî, *Muhtasaru’l-Me’ânî*, 450; Ali Bulut, Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VII (2007), sayı:4 S. 256.

10 Yusuf, 12/18.

11 Al-i İmran, 3/173.

12 Said el-Afğânî, *fî Usûli’n-Nahv*, (Beirut: el-Mektebetu’l-İslâmî, 1987), 26.

4. Şafii Şiirlerinde İktibas

Bu araştırma neticesinde Şafii divanında önemli derecede iktibas sanatına başvurulduğu tespit edilmiştir. Şafii şiirlerinde iktibas sanatının yer aldığı beyitleri şu örneklerle sıralamak mümkündür;

1. Örnek

وَمَنْ نَزَلَتْ بِسَاحَتِهِ الْمَنِيَا فَلَا أَرْضُ تَقِيهِ وَلَا سَمَاءُ
وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ وَلَكِنْ إِذَا نَزَلَ الْقَضَا ضَاقَ الْفَضَاءُ

*“Kimin kapısına ecel dayanırsa, Onu ne yeryüzü ne de gök korur.
Allah'ın arzı geniştir. Ancak vuku bulunca kaza, daralır feza.”¹³*

İkinci beytin birinci mısraında yer alan وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ *“Allah'ın arzı geniştir. İfadesi, aşağıda verilen ayetten iktibas edilmiştir.*

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ
اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

“Melekler, canlarını alırken kendilerine yazık eden kişilere “Neredeydiniz?” derler. Onlar “Biz yeryüzünde güçsüzdük.” derler. Onlar (melekler) “Allah'ın arzı (yeryüzü) geniş değil miydi? Hicret etseydiniz ya!” derler. İşte onların barınağı cehennemdir. Ne kötü varış yeridir (orası)!”

Bu ayette, hicret emrinin verilmesi üzerine, Müminlerle beraber hicret etmeyerek Mekke'de kalmaya devam eden ve daha sonra istemedikleri halde müşriklerle beraber Bedir savaşına katılmak zorunda kalarak savaş meydanında öldürülen bazı Müslümanlar kınanmaktadır.¹⁴ Şafii birinci beyitte ölümün kaçınılmazlığını vurgulayarak, ölüm vakti gelen birinin ne gök ne de yerin Onu kurtaramayacağını ifade etmiştir. İkinci beyitte ise bu yargıyı pekiştirmek için iktibas sanatına başvurmuştur. Bu vesileyle sebebi nüzulünde yer alan olaya göndermede bulunarak, bazı Müslümanların ölüm korkusuyla hicret etmeyip müşriklerin safında savaşa katılmak zorunda kalmaları ve bunun neticesinde öldürüldüklerine işaret etmiştir.

Kanaatimizce Şafii bu iktibasla her ne kadar Allah'ın arzı geniş ise de ölüm anı geldiğinde fezanın da kişiyi kurtaramayacağını ifade ederek ölümden kaçıp ölüme yakalanan kişileri hatırlatmış ve *“ölümün kaçınılmaz olduğu”* düşüncesine işaret etmeye çalışmıştır.

13 Muhammed b. İdris eş-Şafii, *Divânu'l-İmam eş-Şafii, el-Cevheru-Nefis fi Şi'ri'l İmam Muhammed b. İdris*, thk. Muhammed İbrahim Selîm, (Kahire: Mektebetu İbn Sina, ts.)10.

14 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Mahmud Muhammed Şakir-Ahmed Muhammed Şakir, 2. Basım (Kahire: Mektebetu İbn Teymiye, ts.), 9/106.

2. Örnek

وَلَا تَمْشِينَ فِي مَنَكِبِ الْأَرْضِ فَاخِرًا فَعَمَّا قَلِيلٍ يَخْتَوِيكَ ثَرَابُهَا

“Yeryüzünde gururlanarak yürüme yakında onun toprağı seni içine alacaktır.¹⁵Bu beyitte İmam Şafii, iki ayetten iktibas yapmıştır.”

Birinci mısradaki ifade şiirin vezni nedeniyle küçük bir değişiklikle şu ayetten alıntılanmıştır.

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

“Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş, övünüp duran kimseleri asla sevmez.”¹⁶

Bu ayette Lokman’ın (a.s.) oğluna verdiği nasihatlerden söz edilmiştir. Lokman’ın, (a.s.) oğluna oğluna مَرَحًا وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ “yeryüzünde böbürlenerek yürüme.” şeklindeki nasihatinden esinlenerek İmam Şafii söz konusu ayetin lafzında az bir değişiklik yaparak kelamını tekid etmek amacıyla iktibas etmiştir. İkinci mısradaki فَعَمَّا قَلِيلٍ “kısa süre sonra” ifadesi ise şu ayetten iktibas edilmiştir.

قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لِّيُصْبِحَنَّ نَادِمِينَ

“Allah şöyle buyurdu: Onlar çok yakın bir zamanda muhakkak pişman olacaklar!”¹⁷

Allah,(c.c.) Salih (a.s.) kavminin kıssasından bahsederek, Onların kendilerine gönderilen peygamberi tekzip ettiklerini buna karşın Peygamberleri, Allah’tan yardım dilediğini ve Allah’ın (c. c.) “Pek yakında onlar mutlaka pişman olacaklarını.” buyurmaktadır.¹⁸ Şafii, beytin ikinci mısraında bu kıssadan esinlenerek ayette yer alan فَعَمَّا قَلِيلٍ “yakında” (mutlaka pişman olacaklar.) ifadesini iktibas etmiştir. Bununla kibirli insanı, ayette işaret edilen peygamberi inkâr edenlere benzetmiş (teşbih-i zımnî) ve Onların pişman oldukları gibi kibirlenenlerin de pişman olacaklarını ima etmiştir. Böylece beyitteki “sonunda toprağına girecek olan insanoğlunun kibirlenmemesi gerektiği” şeklindeki esas düşüncesini Kur’an’dan iktibasla teyid ve tezyin etmiştir.

3. Örnek

فَكَمْ رَأَيْنَا ظَالِمًا مَّتَمَّرِدًا يَرَى النَّجْمَ تَحْتَ ظِلِّ رِكَابِهِ

فَعَمَّا قَلِيلٍ وَهُوَ فِي غَفْلَاتِهِ أَنَاخَتْ صُرُوفُ الْحَادِ ثَابِتٍ بِبَابِهِ

فَأَصْبَحَ لَا مَالَ وَلَا جَاهَ يُزْتَجَى وَلَا حَسَنَاتٍ تَلْتَقِي فِي كِتَابِهِ

15 Şafii, Divan, 16.

16 Lokman, 31/18.

17 el-Müminun, 23/40.

18 Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, En-vârü't Tenzîl ve Esrârü't Tevil, (İstanbul: Dersaadet Basım Dağıtım, ts.) 2/13-14.

وَجُوزِي بِالْأَمْرِ الَّذِي كَانَ فَاعِلًا وَصَبَّ عَلَيْهِ اللَّهُ سَوْطَ عَذَابِهِ

"Yıldızları kılıcının altında gören birçok asi zalimleri gördük ki kısa bir süre sonra kapısına felaketler çökmüştür. Ne malı kalmış ne beklediği onuru ne de kitabında (ahirette) bir hasenatı kalmış ve Allah üstüne azap kamçısını yağdırmış yaptıklarının cezasını vermiştir."¹⁹

Bu şiirin ikinci beytinin birinci mısrasında yer alan *فَعَمَّا قَلِيلٍ* "yakında" (mutlaka pişman olacaklar.) ifadesi bir önceki maddede izah edildiği gibi Kur'an'dan iktibas edilmiştir.²⁰ Aynı şekilde dördüncü beytin ikinci mısrasında yer alan *وَصَبَّ عَلَيْهِ اللَّهُ سَوْطَ عَذَابِهِ* "Allah, Onun üstüne azap kamçılarını yağdırmıştır." ifadesi ise şu ayetten iktibas edilmiştir;

فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ

"Rabbin onlar üzerine azap kamçıları yağdırdı."²¹

Bu ayette güçlü yapılarıyla taşları oyarak evleri yapan 'Ad ve Semûd kavmi ve İnsanları kazıklara geçirerek zulmeden Firavun'a verilen cezaya dikkat çekilerek "Rabbin onlar üzerine azap kamçıları yağdırdı." ifade edilmiştir. İmam Şafii, bu ayetten esinlenerek birçok zalim ve asi insanları gördüğünü ancak sonlarının hüsrana olduğunu belirterek, Kur'an'da ifade edilen genel tabloya uyan bu kişilerin akıbetine dair iktibasa başvurarak sözünü bağlamıştır. Böylece Şafii, toplumsal hayatta bu tarz yaklaşıma sahip olanların kötü bir akıbet beklediğini ifade ederek bu düşüncesini, Kur'an kıssasına gönderme yaparak ve kıssada adı zikredilenlere verilen cezayı bildiren ayette az bir değişiklik yaparak iktibas etmiştir. Bu bakımdan kelam lafzen güzelleştiği gibi, iktibasın çağrıştırdığı Kur'an kıssasıyla da manen teyidi sağlanmıştır.

4. Örnek

وَعَاشِرٌ بِمَعْرُوفٍ وَسَامِحٌ مَنِ اعْتَدَى وَدَافِعٌ وَلَكِنَّ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

"İyilikle (insanlarla) muamele et, haddini aşanları hoş görüyle karşıla ve (kötülüğü) ancak iyilikle def et."²²

Bu beytin ikinci mısrası şiirin vezni sebebiyle az bir değişiklik yapılarak aşağıda verilen ayetten iktibas yapılmıştır.

وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ

"İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur."²³

19 Şafii, Divan,21.

20 el-Müminun, 23/40.

21 el-Fecr. 89/13.

22 Şafii, Divan,144.

23 Fussilet,41/34.

Görüldüğü gibi ayet iyilikle kötülüğün bir olamayacağını ifade ederek insani ilişkilere dair bir yol göstermektedir. Bu çerçevede ikili ilişkilerde kişiye karşı yapılan bir yanlış iyilikle düzelmesi emredilmiş ve bunun yanlışı yapanın dost haline getireceğine işaret edilmiştir. İmam Şafii, beytin birinci mısrasında ikili ilişkilerin bu temelde olmasını zikretmiş ve akabinde ayetten iktibasa başvurarak kelamın lafzını güzelleştirdiği gibi ifade edilen manayı da kuvvetlendirmiştir.

5. Örnek

أَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِ السَّفِيهِ فَكُلُّ مَا قَالَ فَهُوَ فِيهِ
فَمَا ضَرَّ بَحْرَ الْفُرَاتِ يَوْمًا أَنْ خَاضَ بَعْضُ الْكِلَابِ فِيهِ

“Akıllı kıt cahilden yüz çevir. Onun her söylediği söz kendisinde mevcuttur. Bir takım köpeklerin Fırat nehrine dalmış olması hiçbir zaman Fırat’a zarar vermemiştir.”²⁴

Bu şiirin birinci beytinin ilk mısrasında zikredilen *أَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِ* ifadesi şiirin vezni gereği az bir değişiklik yapılar şu ayetten iktibas edilmiştir. *خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ* *“Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.”²⁵*

İlgili ayette Peygambere (s.a.v.) olan hitap özelinde bütün insanlığa güzel ahlaka teşvik bağlamında üç hususa dikkat çekilmiştir; insanlar arası ilişkilerde bağışlayıcı bir yaklaşıma sahip olmak, söz ve fiillerde hep iyi olanı yapmak ve anlayışı kıt olanlarla muhatap olmamaktır.²⁶ İmam Şafii de bu doğrultuda beyitte insani ilişkiler çerçevesinde nasihat mahiyetinde bir perspektif sunarak, akıllı ve ağırbaşlı birinin kendini bilmez cahile karşı davranması gerektiğini ifade etmiştir.

Bu çerçevede cahil kişiyle söz dalaşına girmeden yüz çevirmesini ve cahilin kendisine yönelik sözlerine karşılık vermemesini çünkü cahil kendinde olanları söylediğini ve buna bir teşbih ile (teşbih-i belîğ) gerekçelendirerek muhatabı teskin ve rahatlatmaya çalışmıştır. Bu kapsamda Şafii'nin birinci beyitte yapmış olduğu iktibas ile kelamın lafzını da tezyin ettiği gibi söz konusu muhtevayı güçlendirmiştir.

6. Örnek

قُضَاةُ الدَّهْرِ قَدْ ضَلُّوا فَكَيْفَ بَانَتْ خَسَارَتُهُمْ
فَبَاعُوا الدِّينَ بِالدُّنْيَا فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ

“Zamanın kadıları(idareciler) dalâlete gitmişlerdir. Zararda oldukları apaçık ortaya çıkmıştır. Dini dünyaya satmışlar (alet etmişler). Ticaretleri kâr etmemiştir.”²⁷

24 Şafii, *Divan*, 156.

25 el- A'râf, 7/206.

26 Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safoetü't Tefâsir*, 1. Basım (Beyrut: Dâru'l Fikr, 1420/2000), 1/453.

27 Şâfiî, *Dîvânı*, 39.

Bu şiirin ikinci beytinin ikinci mısrasında yer alan *فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ* ifadesinin lafzında hiç hiçbir değişiklik yapılmadan şu ayetten iktibas edilmiştir.

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهُدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ

“İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır.”²⁸

Bu ayet münafıkların durumunu belirten ayetlerden biridir. Ayette daha önce sıfatları sıralanan münafıklara kast edilerek Onların yaptıklarıyla ebedi cehenneme yol aldıklarına işaret edilmiş ve bu yaptıklarından dolayı hidayet yerine delaleti satın aldıklarını/seçtiklerini, yaptıkları bu tercihle doğruyu bulmadıkları vurgulanmış ve mecazi anlamda bu ticarete kar etmedikleri ifade edilmiştir.²⁹

İmam Şafii, İslam'da adaletin önemine dönemin hâkim ve kadılarını (*idareciler*) kastederek, dünya malına karşı adaleti istismar ettiklerini, böylece dine karşı dünyayı(malını)satın aldıklarını ifade etmiştir. Bu yaptıkları istismar nedeniyle amelleri boşa çıkan münafıklarla aynı akıbeti paylaştıklarına işaret etmiş ve yaşadığı dönemin idarecileri özelinde bütün idarecilere bir mesaj olarak, münafıkları anlatan bu ağır ifadeyi iktibas etmiştir.

7. Örnek

يُرِيدُ الْمَرْءُ أَنْ يُعْطَىٰ مِنْهُ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا مَا أَرَادَ

يَقُولُ الْمَرْءُ فَايْدَتِي وَمَالِي وَتَقْوَى اللَّهِ أَفْضَلُ مَا سْتَفَادَا

“Kişi istek ve arzularının yerine getirilmesini bekler. Allah ise ancak dilediğini yapar. Allah'tan sakınılması elde edilmesi gereken en hayırlı olmasına rağmen, kul malım ve faydam der.”³⁰

Birinci beytin ikinci mısrasında yer alan *وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا* ifadesi aşağıda verilen ayetten iktibas edilmiştir.

يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ

“Onlar ağızlarıyla Allah'ın nurunu söndürmek istiyorlar. Hâlbuki kâfirler istemeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır.”³¹

Ayette Hristiyan ve Yahudilerin Kur'an ve Peygamberin nübüvvetini tekzip ederek iptal etmeye çalışmaları, Allah'ın nurunu söndürmeye çalışanlara benzetilmiş ve kâfirler istemeseler de Allah'ın (c.c.) nurunu –Kur'ân'ı ve Nübüvveti- tamamlayacağını buyurmuştur.³²

28 el-Bakara, 2/16.

29 Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Tefsirü'l Celâleyn*, 1. Basım (Beirut:Dâru'lkutubi'l ilmiyye)1416/1996),1/30.

30 Şafiî, *Dîvânı*, 60.

31 et-Tevbe,9/32.

32 Beyzâvî,1/4-2-403.

Şafii şiirinde Allah'tan sakınmak elde edilmesi gereken en iyi şey olduğu halde nefsanî arzularını ön planda tutanların "malım ve faydam" diyerek isteklerini bu şekilde dile getirdiklerini, hâlbuki "Allah ancak dilediğini yapar." demiştir.

Böylece Şafii, şiirinde kişinin Allah'ın takvası dışında kalan istek ve arzularının peşinde koşması beyhude olduğuna işaret ederek nefsin hilesine kapılmaması gerektiğini ifade etmeye çalışmıştır.

Bu çerçevede ayetten وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا ifadesi iktibas edilerek takva dışında nefsanî arzuların peşinde koşarak "malım ve faydam" diyen kişilerin durumunu ve nefsi hesaplar uğruna Allah'ın ayetlerini ve Peygamberin Risalet'ini tekzip etmeye kalkışanların durumları arasında ilişki kurulmaya çalışıldığı düşünülmektedir.

8. Örnek

بِعَهْدِ قَدِيمٍ مِنْ أَلْسَتْ بِرَبِّكُمْ؟ بِمَنْ كَانَ مَكْنُونًا فَعُرِفَ بِالْأَسْمَا
أَذَقْنَا شَرَابَ الْأُنْسِ يَا مَنْ إِذَا سَقَى مُجِبًا شَرَابًا لَا يُضَامُ وَلَا يَظْمَا

"O kadim "elestu bi Rabbi küm" ben Rabbiniz değil miyim? Ahdin aşkına ve (Zatı)mahfi iken Esmâ-i Hüsnâ" (Allah'ın güzel isimleri) ile tanınan Zatının hatırına bize muhabbet şarabını (aşkını) tattır. Ey sevene şarabı tattırdığında sevenin asla mağdur olmadığı ve susamadığı(Rabbim)!"³³

Bu şiirin birinci beytinin birinci mısrasında yer alan أَلْسَتْ بِرَبِّكُمْ ifadesi aşağıda verilen şu ayetten iktibas edilmiştir.

وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلْسَتْ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ

"Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)" demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, "Biz bundan habersizdik" dememeniz içindir."³⁴

Kaynaklar, Allah (c.c.) insanları yaratmadan önce yeryüzüne gelecek olan nesilleri babalarının sulbundan çıkararak onlara ikrar edebilecekleri gücü vermiş ve Onlara "Ben Rabbiniz değil miyim?" sorusunu yöneltmiştir. Onlar da قَالُوا بَلَىٰ "evet Sen Rabbimizsin demişlerdir." dedikleri nakledilmiştir.³⁵ Böylece görüldüğü gibi şiirde yer alan أَلْسَتْ بِرَبِّكُمْ "Ben Rabbiniz değil miyim?" ifadesi bir bütün olarak ve ayette ifade ettiği anlamıyla Kur'an'dan iktibas edilmiştir.

33 Şâfiî, *Dîvânı*, 134.

34 el- A'râf, 7/172.

35 Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 10/559; Beyzâvî, 1/366-367.

9. Örnek

وَمَنْ يَعْتَصِمَ بِاللَّهِ يَسْلَمْ مِنَ الْوَرَى وَمَنْ يَزِجْهُ هَيْهَاتَ أَنْ يَتَنَدَّمَ

Kim Allah'ın ipine sımsıkı sarılırsa yaratılmışlardan emin olur. Kim de Ondan medet umarsa pişman olması muhaldir.³⁶

Bu beyitte herhangi bir değişikliğe uğramadan yer alan وَمَنْ يَعْتَصِمَ بِاللَّهِ ifade-si, aşağıda verilen şu ayetten iktibas edilmiştir.

كَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ وَمَنْ يَعْتَصِمَ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

"Size Allah'ın âyetleri okunurken, üstelik Allah Resûlü de aranızda iken nasıl inkâra sa-parsınız? Her kim Allah'a(dinine) bağlanırsa kesinlikle doğru yola iletilmiştir."³⁷

Bu ayetin sebebi nüzülü ile alakalı şunlar nakledilmiştir; Yahudilerden Şâs b. Kays'ın Evs ve Hazrec'in bir arada oldukları bir meclisten geçerken, Onların muhabbetinden kışmadığını ve yanında bulunan genç birine, meclislerinde gidip ve (bi'setten önce) yaptıkları Bu'as savaşlarına dair birkaç şiir söylemesini ister. Bunun üzerine şahıs Evs ve Hazrec'in oturdukları yere giderek Bu'as savaşlarına ilişkin birkaç şiir söyleyince bu iki kabile tartışmaya başlamış ve birbirlerinin üstüne yürümüşler. Peygamber (s.a.v.) bu olay nedeniyle aralarına girer ve *"Ey Müslümanlar topluluğu ben daha içinizdeyken siz Cahiliye davasının peşinde koşmaya başlıyorsunuz? Oysa Allah, sizi İslam'la şereflendirmiş ve sizin Cahiliye ile olan bağınızı koparmıştır. Bunu üzerine her iki topluluk kucaklaşıp evlerine gitmiştir."*³⁸

İmam Şafii'nin bu şiirinde söz konusu ayetin arka planına yani nüzul sebebine dikkat çekmek maksadıyla söz konusu ifadeyi iktibas ettiği düşünülmektedir. Bu itibarla yapılan iktibasla şiirin anlamını şöyle vermek mümkündür; kim Allah'a inanıp ve Onun ipine / dinine sımsıkı sarılırsa yani ferdi, içtimai ve toplumsal meselelerde Allah'ın ortaya koyduğu ilke ve prensipleri esas alır ve Kur'an'ın ortaya koyduğu paradigmlar çerçevesinde hayata bakarsa O, bütün yaratılmışlardan emin olur ve asla pişmanlık duymaz.

10. Örnek

خَلَقْتَ الْعِبَادَ لِمَا قَدْ عَلِمْتَ فِي الْعِلْمِ يَجْرِي الْفَتَى وَالْمُسِنَّةُ

فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَمِنْهُمْ سَعِيدٌ وَمِنْهُمْ قَبِيحٌ وَمِنْهُمْ حَسَنٌ

عَلَىٰ ذَا مَنَنْتَ وَهَذَا خَذَلْتَ وَذَاكَ أَعَنْتَ وَذَا لَمْ تُعِنِ

36 Şâfiî, *Dîvânı*,136.

37 Âl-i İmrân, 3/101.

38 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/632; Beyzâvî,1/172-173. Süleyman b. Ömer el- Uceylî, el-Futûhâtu'l İlâhiyye, Haşiyetu tefsiri'l-Celâleyn,(Beyrut: Dârul kutubil ilmiyye,1416/1996), 1/457-458.

İlminde var olduğu gibi kullarını yarattın. Genci de yaşlısı da ilminde mevcuttur. Onlardan bir kısmı bedbaht bir kısmı mutlu, bir kısmı çirkin bir kısmı da güzeldir. Buna lütfettin şunu hayal kırıklığına uğrattın, buna yardım ettin şuna yardım etmedin.³⁹

Bu şiirin ikinci beytinin birinci mısrasında yer alan *فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَمِنْهُمْ سَعِيدٌ* ifadesi verilen ayette zikredildiği şekliyle şiire iktibas edilmiştir.

يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ

*O Gün gelince, O'nun izni olmadıkça kimse konuşamayacak ve (bir araya getirilenlerden) kimileri bedbaht, kimileri de bahtiyar olacak.*⁴⁰

Ayette Allah'ın (c.c.) mutlak hâkimiyeti bağlamında; Kıyamet'in vuku bulduğu günden söz edilmekte ve O günde Allah'ın izni verdikçe kimsenin konuşamayacağı ifade edilmiş ve insanların iki kısma ayrılacağını, bir kısmının, cehennemlik olacağını bir kısmının da cennetlik olacağı buyurulmuştur.⁴¹

İmam Şafii, bu şiirinde Allah'ın (c.c.) mutlak hâkimiyetine vurgu bağlamında Onun ezeli ilmine dikkat çekmiş ve bu ilim dâhilinde bütün yaratılmışları yarattığını ifade etmiştir. Daha sonra Allah'ın Kıyametteki mutlak hâkimiyetine dair ifadeyi şiirine iktibas ederek Allah'ın kâinata hâkimiyetinin zaman ve mekân üstü olduğuna işaret etmiştir.

11. Örnek

وَضُنِ الْوَجْهِ أَنْ يَذَلَ وَيَخُضَعَ إِلَّا إِلَى اللَّهِ اللَّطِيفِ الْخَبِيرِ

*Her şeyi bilen ve lütfeden Allah'tan başkasına başını eğmekten sakın.*⁴²

Bu beytin ikinci mısrasında zikredilen *اللَّطِيفِ الْخَبِيرِ* Allah'ın (c.c.) *Esmâ-i Hüсна'* dan olup ifade biçimi olarak verilen şu ayetten iktibas edilmiştir.

أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ-وَأَسْرُوا قَوْلَكُمْ أَوْ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

*Sizler, sözlerinizi gizleseniz de açıklasanız da birdir; O, kalplerde olanı bilir. Hiç yaratan bilmez mi? O, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.*⁴³

Ayetin sebebi nüzulünde; müşriklerin kendi aralarında konuşurlarken sessiz konuşun ki Muhammed duymasın demişlerdi.⁴⁴ Bunun üzerine; ...“lü-tuf sahibi ve her şeyi bilen” O yaratan bilir (konuşmalarınızı) ayeti indirilmiştir. Şafii, bu şiirinde kulun ancak yaratıcısı olan *اللَّطِيفِ الْخَبِيرِ* “lü-tuf sahibi ve her şeyi

39 Şâfiî, *Dîvânı*,143.

40 Hud, 11 / 105.

41 Beyzâvî,1 / 470.

42 Muhammed b. İdris eş-Şafii, *Divanü'l İmam eş-Şafii*, thk. Mucahit Mustafa Behcet, (Dimaşk: Daru'l Kalem,1320/1999),68.

43 el-Mülk, 67 / 13-14.

44 Beyzâvî,2 / 511.

bilen" Allah'a boyun eğip itaat etmesi gerektiğini ifade ederek اللّطيف الخبير ifadesini söz konusu ayetten iktibas ederek kelamının lafzını tezyin ve manasını da teyid etmiştir.

12. Örnek

أرى حُمراً تَرعى وَتَغْلِبُ ما تَهوى وَأُسْداً جِيعاً تَظْمأُ الدَّهْرَ لا تَروى
وَ أَشْرافُ قَوْمٍ لا يَنالونَ قوتَهُمْ وَ قوماً لِئاماً تَأْكُلُ المَنِّ والسَّلوى

"Hayat boyunca aç ve susamış aslanlar varken, otlayan ve yemleyen merkepleri görüyorum. Bir kavmin eşrafi yiyeceklerini temin edemezken, kötü insanlar kudret helvası ve bildircin etini yerler.

Bu şiirin ikinci beyitin son mısrasında bulunan المَنَّ والسَّلوى "el-Menn ve es-Selva" ifadesi verilen ayetten iktibas edilmiştir.

وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ المَنَّ والسَّلوى كُلُوا مِنْ طَيِّباتِ ما رَزَقناكُمْ وَمَا ظَلَمونا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ

"Ve sizi bulutla gölgeledik, size kudret helvası ve bildircin gönderdik ve «Verdiğimiz güzel nimetlerden yiyiniz» (dedik). Hakikatte onlar bize değil sadece kendilerine kötülük ediyorlardı."⁴⁵

Ayette, Allah (c.c.) İsrail oğullarına vermiş olduğu nimetlerini hatırlatma babından şu hususlar ifade edilmiştir; Onları serinletmek için ince bulutla gölgelediğini ve kudret helvası ile bildircin kuşunu gönderdiğini, verdiği güzel rızıktan gereği gibi (stok yapmadan) yemelerini emrettiğini, ancak Onlar emredildikleri gibi hareket etmediklerini bu nedenle kendi nefislerine zulmettiklerini buyurmuştur.⁴⁶ İmam Şafii, toplumda karakter sahibi ve mert insanların hayat boyunca fakr-u zaruret içinde acı çekerken, şahsiyetsiz ve değersiz bir takım insanların bolluk ve bereket içinde yaşadıklarını, toplumun eşrafi konumunda olan insanların asgari yaşam koşullarına erişmekte zorluk çekerken, bir takım kötü adamların kudret helvası ve bildircin etine yemekteler, diyerek sosyolojik bir çarpıklığa işaret etmiştir.

Bu çerçevede şiirinde iktibas yer vererek kelamını lafzen tezyin manen de teyid etmiştir. Bununla beraber Şafii, bu Kur'ân'î ifadeyle, söz konusu sosyolojik tabakanın bu çarpık ve adaletsiz yaşam biçimi nedeniyle, İsrail oğullarının kendilerine verilen bu güzel nimeti gereği gibi kullanmadıklarından dolayı uğradıkları akıbeti paylaşacaklarını ima etmeye çalıştığı düşünülmektedir.

Sonuç olarak Arap belagatinin alt disiplinlerinden bedi ilminin *muhassinat-ı lafzi* sanatları kapsamında yer alan iktibas sanatı Şafii şiirlerinde önemli

45 el-Bakara, 2/57.

46 Uceylî, *el-Futûhâtü'l İlâhiyye*, (Haşiyetu'l Cemel) 1/82.

bir yere sahip olduğu gözler önüne serilmiştir / ortaya konulmuştur. Şiirlerde yer alan iktibasın kelamın lafzını tezyin ettiği gibi ortaya konulan manayı da tekid ettiği kanaatine varılmıştır. Buraya kadar Şafii şiirlerinde iktibas sanatının tanımında ortaya konulan çerçeve dâhilindeki kullanımlar ele alınıp değerlendirilmiştir.

Ancak Şafii şiirlerinde edebi sanat olarak iktibasın kapsamına girmediği halde Kazvî'nin iktibas ile ilgili olan terimler arasında zikrettiği, 'akd ve telmîh sanatının kapsamına girdiği tespit edilmiştir. Şafii'nin bazı Kur'ânî tabirlere dair ifadeleri ve bu ifadelerin alıntılıandığı ayetleri şu şekilde vermek mümkündür.

5. İktibas Dışında Diğer Kur'ânî Referanslar

Daha önce iktibas tanımından da ifade edildiği gibi, bir kelamın iktibas sanatı olarak kabul edilebilmesi için alıntılanan kısmın Kur'ân veya hadis metninden olması, bir kelimedenden ibaret olmaması ve alıntının Kur'ân veya hadisten alındığına dair bir ifadenin bulunmaması gerektiği nakledilmiştir. Şafii şiirlerinde bu kapsamın dışında kalmakla beraber iktibas ile ilgili edebi sanatların kapsamına giren bazı şiirler belirlenmiştir. Bunlardan birkaçını şu şekilde örneklendirmekte fayda görülmektedir

1. Örnek

أَنْلِنِي بِالَّذِي اسْتَقْرَضْتَ خَطَاً وَاشْهَدْ مَعْشَرًا قَدْ شَاهَدُوهُ
فَإِنَّ اللَّهَ خَلَّاقُ الْبَرَايَا عَنَّا لِحَالِ هَيْبَتِهِ الْوُجُوهُ
يَقُولُ: إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَارْتَبُوهُ

*"Borç alışverişinde bulunduğun kişiden (alışverişe dair) bana bir yazı getir ve Ona dair (sözleşmeye) şahitlik eden bir topluluğu da göster. Çünkü Celalının heybetine her şeyin boyun eğdiği Allah(c.c.) der ki; Belli bir zamana kadar borç akdini yaptığınızda onu yazınız."*⁴⁷

Bu şiirin üçüncü beyti, fıkıh literatüründe borç ayeti olarak bilinen şu ayetten iktibas edilmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَارْتَبُوهُ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ...

"Ey iman edenler! Belli bir vâde ile birbirinizden borç alıp verdiğiniz zaman onu hemen yazın. İçinizden biri onu doğru bir şekilde yazsın. Yazmayı bilenler, kendisine Allah'ın öğrettiği şekilde yazmaktan çekinmesin de yazsın. Borçlanan kimse de, borcunu söyleyip yazdırsın. Rabbi olan Allah'tan korksun da ondan en küçük bir şey eksiltmesin. Eğer borç-

lu yarım akıllı veya küçükse yahut bizzat yazdırmaya güç yetiremiyorsa, o takdirde velîsi doğru bir şekilde yazdırsın. İçinizden iki erkeği de bu anlaşmaya şahit tutun. İki erkek bulunmazsa o takdirde şahitliğini kabul edeceğiniz kimselerden bir erkekle, biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatabilmesi için iki kadın şahit olsun. ...”⁴⁸

Bu şiirin birinci ve ikinci beyitlerinde İmam Şafii, borç akdinde olması gereken, yazılı akit ve şahitlerin gerekliliğinden söz etmiş ve hemen akabinde, يَقُولُ (Allah c.c.) “buyuruyor” ifadesiyle Kurân’î tabire başvurarak ifade ettiği bu hususu temellendirip güçlendirmiştir.

Böylece bu beyitte يَقُولُ (Allah c.c.) “buyuruyor” ifadesi beytin devamındaki kısmın ayet olduğu açıkça ifade edilmiş olması nedeniyle Arap belagatinin iktibas sanatının kapsamına girmemektedir. Ancak Kur'an'dan olduğuna dair يَقُولُ (Allah c.c.) ifadesinin zikredilmiş olması alıntının iktibasla ilgili “akd” sanatının kapsamına girdiğini gözler önüne sermektedir. Bu bakımdan söz konusu alıntının iktibasla ilgili bir edebi sanat çerçevesinde değerlendirilmesiyle kelamın manası teyit edildiği gibi lafzının güzelleşmesine de katkı sağladığı bir gerçektir.

2. Örnek

وَمَنْ يَذُقِ الدُّنْيَا فَإِنِّي طَعَمْتُهَا وَسِيقَ إِلَيْنَا عَذْبُهَا وَعَذَابُهَا
كَمَا لَاحَ فِي ظَهْرِ الْفَلَاةِ سَرَابُهَا فَلَمْ أَرَهَا إِلَّا عُرُورًا وَبَاطِلًا

Dünya'nın nimetlerini tadanlar (geçici olduğunu bilirler). Ben onu (dünya nimetlerini) tattım. (O nimetlerin) acısı ve tatlısı bize verildi. Ben onu çölün ortasında beliren serap gibi boş ve bâtil olmaktan başka bir şey görmüyorum.⁴⁹

وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْعُرُورِ

Dünya hayatı, aldaniş metaından başka bir şey değildir.⁵⁰

Şiirin son mısraında yer alan إِلَّا عُرُورًا ifadesinde telmih yoluyla bu ayetin mefhumuna işaret edilmektedir.

3. Örnek

لَا تَيَأْسُنْ مِنْ لُطْفِ رَبِّكَ فِي الْحَشَا فِي بَطْنِ أُمِّكَ مُضْغَةً وَوَلِدًا
لَوْ شَاءَ أَنْ تَضْلِيَ جَهَنَّمَ خَالِدًا مَا كَانَ إِلَهُمَ قَلْبَكَ التَّوْحِيدَا

“Annenin rahminde bir parça et iken ve bebekken(ey günahkâr), sana lütfeden Rabbinden umudunu sakın kesme! O senin cehenneme girmeni dilseydi kabine tevhide ilham etmezdi.”⁵¹

48 el-Bakara, 2/282.

49 Şâfiî, Dîvânı, 16.

50 el-Hadid, 57/20.

51 Şâfiî, Dîvânı, 56.

يَا بَنِي أَذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَيَأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَيْئَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ
 “Ey oğullarım! Gidin Yusuf’u ve kardeşini araştırın. Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah’ın rahmetinden ümidini kesmez.”⁵²

Şiirde kişinin kusur ve hatalarından dolayı asla umutsuzluğa düşmemesi gerektiği vurgulanarak, Allah’ın kulunun kalbine imanı ilham etmesi, Onun kulunu cehenneme sokmak istemediğinin işareti olduğu zikredilmiştir. Bu itibarla şiirde, Hz. Yakup’un Oğlu Yusuf’u kuyuya atan kardeşlerine “Allah’tan umudu kesmemelerini öğütlediği” ayetin mefhumuna telmih yoluyla işaret edilmiştir.

4. Örnek

وَقَدْ أَتَيْتُ ذُنُوبًا أَنْتَ تَعْلَمُهَا وَلَمْ تَكُنْ فَاضِحِي فِيهَا بِفِعْلِ مُسِي
 فَامْتُنْ عَلَيَّ بِذِكْرِ الصَّالِحِينَ وَلَا تَجْعَلْ عَلَيَّ إِذَا فِي الدِّينِ مِنْ لَبْسٍ
 وَكُنْ مَعِي مَعَ طَوْلِ دُنْيَايَ وَآخِرَتِي وَيَوْمَ حَشْرِي بِمَا أَنْزَلْتَ فِي عَبَسَ

Birçok günah işledim ki Sen bilirsin Rabbim! Kötü fiilden dolayı beni rezil etme! Salih kullarının yüzü suyu hürmetine bana lütfet! Dinde beni karışıklığa sokma! Abes sure-sinde indirdiğin ayetler hürmetine Dünya ve ahiretim boyunca bir de mahşer günümde (rahmetinle) benimle ol!⁵³

عَبَسَ وَتَوَلَّى

“(Peygamber), âmânın kendisine gelmesinden dolayı yüzünü ekşitti ve çevirdi.”⁵⁴

Bu surenin ilk ayetlerinin sebebi nüzulü şu şekildedir; Peygamber, (s.a.v.) İslam konusunda kendisine gelen müşriklerin ileri gelenleriyle konuşurken, amâ olan Abdullah b. Ummi Mektûm yanına gelir ve Peygamber’den (s.a.v.) kendisine nasihat etmesini ister. Müşriklerle meşgul olduğu için Peygamber (s.a.v.) yüzünü ekşiterek gelen Müşrikleri hidayete erdirecek düşüncesiyle Onlarla konuşmaya devam eder.⁵⁵ Şiirin son mısrasında yer alan عَبَسَ “abese” ifadesi bu olay üzerine inen bu sûreye telmih yoluyla işaret edilmektedir.

5. Örnek

فَلِلَّهِ فَانصَحْ يَا ابْنَ آدَمَ إِنَّهُ مَتَى مَا تُخَادِعُهُ فَنَفْسِكَ تَخْدَعُ

“Ey Âdemoğlu Allah (c.c.) rızası için nasihat et; (Kendince) Ne zaman Allah’ı kandırma-ya çalışırsan nefsini kandırırsın.”⁵⁶

52 Yusuf, 12/87.

53 Şâfiî, Dîvânı,82.

54 Abese, 80/1.

55 Ebu’l Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, Esbâbü Nüzulü’l Kur’an, thk. Kemal Besyunî, 1. Basım (Beyrut: Daru’l kuub el-İlmiyye,1411 / 1991),471.

56 Şafii, Divanı, (Mustafa Behcet), 76.

يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ

“Onlar (kendi akıllarınca) güya Allah'ı ve müminleri aldatırlar. Hâlbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar ve bunun farkında değillerdir.”⁵⁷

Şiirin ikinci mısraında yer alan ifade, Kur'an'da münafıkları konu edinen ayetin mefhumuna işaret edilmektedir.

6. Örnek

يَا مَنْ يُعَانِقُ دُنْيَاً لَا بَقَاءَ لَهَا يُمْسِي وَيُصْبِحُ فِي دُنْيَاهُ سَفَارَا
هَلَّا تَرَكْتَ لِدِي الدُّنْيَا مُعَانِقَةً حَتَّى تُعَانِقَ فِي الْفِرْدَوْسِ أَبْكَارَا

*Ey bu fani dünyayı kucaklayan! Dünyada yolcu olarak geceler ve sabahlarsın. Dünyayı kucaklamayı ehline terk et ki, Firdevs cennetinde bakirelerle kucaklaşasın.*⁵⁸

فَجَعَلْنَا هُنَّ أَبْكَارًا

“Biz Onları (Huriler) bakire olarak yarattık.”⁵⁹

Şiirin son mısraında zikredilen أَبْكَارَا sözcüğü ayette cennet hurilerinin kast edildiği أَبْكَارَا sözcüğüne çağrıştırmak ayette işaret edilen mefhumu telmih yoluyla işaret edilmiştir.

Sonuç

İslami dönem Arap edebiyatının nesir şiir türlerinde iktibas sanatının kullanımı alışagelmiş bir uygulamadır. Bu bağlamda iktibasın kullanım amaçları incelendiğinde Müslüman şairler bu sanatı edebi olgunluktan ziyade nasihat ve öğüt gibi dini manaya matuf kullandıklarını görmekteyiz. İmam Şafii gibi edebi yönü güçlü olup toplumsal karşılığı olan şahsiyetler de şiirlerinde söz konusu sanata yer vermişlerdir. Bu çerçevede Şafii divanında yapılan incelemede Kur'an'dan iktibas yapıldığı tespit edilmiştir. Bu tespitlere göre on dört yerde Kur'an'dan iktibas yapılmıştır. Yanı sıra altı yerde de iktibasla alakalı “akd” ve “telmih” yoluyla Kur'an'a işaret edilmiştir. İmam Şafii'nin şiirlerinde iktibas sanatını ustaca kullanması, Onun toplumsal konumunun ve ilmi donanımının bir sonucudur.

Şafii'nin şiirlerinde yer verildiği iktibas ve iktibasla alakalı “akd” ve “telmih” sanatlarında Ölümün kaçınılmazlığı, kibir ve gururdan sakınılması, kibrin sonucunun hüsrana olması, zulmün kalıcı olmaması, zalimlerin cezalandırılması, iyilik ve kötülüğün bir olmaması, cahillerden yüz çevirilmesi, adaletin istismar edilmesi hususunda hâkimlerin yerilmesi, insanın değil Allah'ın dileğinin gerçekleşmesi, insanlar yaratılmadan önce “Ben Rabbiniz

57 el-Bakara, 2/282.

58 Şâfiî, *Dîvânı*, 65.

59 el-Vakıa, 56/36.

değil miyim?" sorusunun yöneltildiği olaya işaret edilmesi, Allah'a tevekkül edilmesi, mahşerde insanların şaki veya sait olarak ikiye ayrılması, "lütuf sahibi ve her şeyi bilen" Allah'tan sakınılması ve nimete ehil olmayan insanların eleştirilmesi gibi konulara yer verilmiştir.

Bununla beraber Şafii'nin şiirlerinde "*akd*" ve "*telmih*" yoluyla altı yerde Kur'an'a işaret edilmiştir. Bunlar; borç akdinin yazılı ve şahitlerin gerekliliği, dünyanın geçiciliği, kulun umutsuzluğa kapılmaması, abese suresine işaret edilmesi, ikiyüzlülükten kaçınılması ve dünya zevkleri yerine ahiret zevklerinin tercih edilmesi şeklindedir / şeklinde zikredilebilir.

Kaynakça

- Afğânî, Said. *fî Usûli'n-Nahv*. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1987.
- Akbaş, Fatih. *Arapça Blagat*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2017.
- Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Tevâli't tesis li Me'âli Muhammed b. İdris*, thk. Ebü'l Feda Abdullah el-Kadî, Beyrut: Dâru'l kutubi'l İlmîyye, 1406-1986.
- Beyhaki, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Menâkibü'ş-Şâfiî*. thk. Seyyid Ahmed Sekar, Kahire: Dâru't Turâs, 1390/1970.
- Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't Tenzîl ve Esrârü't Tevîl*, İstanbul: Dersaadet Basım Dağıtım, ts.
- Bulut, Ali. Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VII (2007), sayı:4 s. 256.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî. *Mu'cemü'l-büldân ve Mu'cemü'l-üdebâ'*. thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru'l-Garb el-İslâmî, 1993.
- Hâşimî, Seyyid Ahmed. Beyrut: el-Mektebetu'l Asriyye, ts.
- İlhan Soylu, XIII-XV. Yüzyıl Divan Şiirinde Ayet Ve Hadis Kullanımı, (İktibas ve Telmih), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Malatya- 2021.
- Muhammed Ahmed, Ksım- Muhyeddin Dib. *Ulûmu'l Belaga*. Trablus: el-Muessesetu'l Hadis lil'l-kitab, ts.
- Râzî, Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs b. Münzir. *Âdâbü'ş Şafii ve Menâkibuhu*. thk. Muhammed b. Ali es-Savmaî, b.y.: Silsiletu Kurretu'l-Uyûn, ts.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't Tefâsir*. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1420/2000.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *Tefsirü'l Celâleyn*. Beyrut: Dâru'l kutubi'l ilmîyye,1416/1996.
- Şafii, Muhammed b. İdris. *Divânü'l İmam eş-Şafii*. thk. Mucahit Mustafa Behcet, Dımaşk: Dâru'l Kalem,1320/1999.
- Şafii, Muhammed b. İdris. *Divânu'l-İmam eş-Şafii, el-Cevheru-Nefis fi Şi'ri'l İmam Muhammed b. İdris*. thk. Muhammed İbrahim Selîm, Kahire: Mektebetu İbn Sina, ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Mahmud Muhammed Şakir-Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: Mektebetu İbn Teymiye, ts.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî. *Muhtasarü'l-Me'ânî*. İstanbul: Üçler Matbaası,1977.
- Tehânevî, Muhammed Ali. *Mevsu'atu Keşşâf Istilahâti'l funûn ve'l Ulûm*. thk. Ali Dehrûc, Beyrut: Mektebetu Lübnân,1996.
- Tekin, Ahmet-Lewend Ali, Şâfiî'nin Şiirlerinde Lafzi Güzelleştiren Sanatlar, BÜİFD, sayı: 12, 2018/2, ss. 301-322.
- Uceylî, Süleyman b. Ömer. *el-Futûhâtü'l İlâhiyye, Haşiyetü tefsiri'l-Celâleyn*. Beyrut: Dâru'l kutubil ilmîyye,1416/1996.
- Vâhidî, Ebu'l Hasan Ali b. Ahmed. *Esbâbü Nüzulü'l Kur'an*. thk. Kemal Besyunî, Beyrut: Dâru'l kutubi'l İlmîyye,1411/1991.